

زبورِ عجم

اقبال

زبورِ عجم

اقبال

طبع اوّل — جون ۱۹۲۷ء — دو ہزار

طبع دوم — اپریل ۱۹۴۴ء — ایک ہزار چار سو

طبع سوم — ستمبر ۱۹۴۴ء — دو ہزار

طبع چہارم — ستمبر ۱۹۴۸ء — پانچ ہزار

زیر نگرانی چودھری محمد حسین ایم اے

بخوانندهٔ کتابِ زبور

می شود پردهٔ چشمم پرِ کاہے گاہے
دیده ام ہر دو جہاں را بنگاہے گاہے
وادیٔ عشق بسے دور و دراز است ولے
طے شود جادهٔ صد ساله بآہے گاہے
در طلب کوش و مده دامنِ امّید ز دست
دولتے ہست که یابی سرِ راہے گاہے!

زبورِ عجم

حصّهٔ اوّل

ز برونِ در گذشتم ز درونِ خانه گفتم!
سخنے نگفته را چه قلندرانه گفتم!

دُعا

یارب درونِ سینه دلِ باخبر بده
در باده نشّه را نگرم آں نظر بده
ایں بنده را که با نفسِ دیگراں نزیست
یک آهِ خانه زاد مثالِ سحر بده
سیلم، مرا بجوۓ تنک مایه مپیچ!
جولانگهے بوادی و کوه و کمر بده
سازی اگر حریفِ یمِ بیکراں مرا
با اضطرابِ موج سکونِ گهر بده

شاهینِ من بصیدِ پلنگاں گذاشتی!
همّت بلند و چنگل ازیں تیز تر بده
رفتم که طائرانِ حرم را کنم شکار
تیرے که نافگنده فتد کارگر بده
خاکم به نورِ نغمهٔ داوٗد برفروز
هر ذرّهٔ مرا پر و بالِ شرر بده

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱

عشقِ شور انگیز را ہر جادہ در کوے تو برد
بر تلاشِ خود چہ می نازد کہ رہ سوے تو برد!

۲

درونِ سینۂ ما سوزِ آرزو ز کجاست؟
سبو ز ماست ولے بادہ در سبو ز کجاست؟
گرفتم ایں کہ جہاں خاک و ما کفِ خاکیم
بہ ذرّہ ذرّۂ ما دردِ جستجو ز کجاست؟
نگاہِ ما بگریبانِ کہکشاں افتد
جنونِ ما ز کجا شورِ ہاے و ہو ز کجاست؟

۳

غزل سرائے و نواہائے رفتہ باز آور
باین فسردہ دلاں حرف دل نواز آور
کنشت و کعبہ و بتخانہ و کلیسا را
ہزار فتنہ ازاں چشمِ نیم باز آور
ز بادۂ کہ بخاکِ من آتشے آمیخت
پیالۂ بجوانانِ نو نیاز آور!
نئے کہ دل ز نوایش بسینہ می رقصد
مئے کہ شیشۂ جاں را دہد گداز آور
بہ نیستانِ عجم بادِ صبحدم تیز است
شرارۂ کہ فرو می چکد ز ساز آور

۴

اے کہ زمن فزودۂ گرمیٔ آہ و نالہ را
زندہ کن از صدائے من خاکِ ہزار سالہ را
بادلِ ما چہا کنی! تو کہ ببادۂ حیات
مستیٔ شوق می دہی آب و گلِ پیالہ را
غنچۂ دل گرفتہ را از نفسم گرہ کشاے
تازہ کن از نسیمِ من داغِ درونِ لالہ را
می گذرد خیالِ من از مہ و مہر و مشتری
تو بکمیں چہ خفتۂ صید کن این غزالہ را
خواجۂ من! نگاہ دار آبروئے گدائے خویش
آنکہ ز جوئے دیگراں پُر نکند پیالہ را

۵

از مشتِ غبارِ ما صد ناله بر انگیزی
نزدیک تر از جانی با خوے کم آمیزی!
در موجِ صبا پنهاں دُزدیده بباغ آئی
در بوئے گل آمیزی، با غنچه در آویزی!
مغرب ز تو بیگانه، مشرق همه افسانه
وقت است که در عالم نقشِ دگر انگیزی
آنکس که بسر دارد سودائے جهانگیری
تسکینِ جنونش کن با نشترِ چنگیزی

من بندهٔ بے قیدم شاید که گریزم باز
ایں طرّهٔ پیچاں را در گردنم آویزی
جز ناله نمی دانم گویند غزل خوانم
ایں چیست که چوں شبنم بر سینهٔ من ریزی؟

٦

من اگرچه تیره خاکم دلکی است برگ و سازم
بنظارهٔ جمالے چو ستاره دیده بازم
به هوائے زخمهٔ تو همه نالهٔ خموشم
تو بایں گماں که شاید ز نوا فتاده سازم
بضمیرم آں چناں کن که ز شعلهٔ نوائے
دلِ خاکیاں فروزم دلِ نوریاں گدازم
تب و تابِ فطرتِ ما ز نیازمندیٔ ما!
تو خدائے بے نیازی نرسی بسوز و سازم
بکسے عیاں نکردم ز کسے نہاں نکردم
غزل آنچناں سرودم که بروں فتاد رازم

٧

بصدائے دردمندے بنوائے دلپذیرے
خُمِ زندگی کشادم بجهانِ تشنه میرے
تو بروئے بے نوائے درِ آں جہاں کشادی
که هنوز آرزویش نه دمیده در ضمیرے
ز نگاهِ سرمه سائے بدل و جگر رسیدی
چه نگاهِ سرمه سائے! دو نشانه زد به تیرے
بنگاهِ نارسایم چه بهارِ جلوه دادی
که بباغ و راغ نالم چو تذروِ نوصفیرے
چه عجب اگر دو سلطاں به ولائتے نگنجند
عجب ایں که می نگنجد بدو عالمے فقیرے!

۸

بر سرِ کفر و دیں فشاں رحمتِ عامِ خویش را
بندِ نقاب برکشا ماہِ تمامِ خویش را

زمزمۂ کہن سرائے، گردشِ بادہ تیز کن
باز بہ بزمِ ما نگر، آتشِ جامِ خویش را

دام ز گیسواں بدوش زحمتِ گلستاں بری
صید چرا نمی کنی طائرِ بامِ خویش را

ریگِ عراق منتظر کشتِ حجاز تشنہ کام
خونِ حسینؓ باز دہ کوفہ و شامِ خویش را

دوش براہبر زند، راہ یگانہ طے کند
می ندہد بدستِ کس عشق زمامِ خویش را

نالہ بآستانِ دیر بے خبرانہ می زدم
تا بحرم شناختم راہ و مقامِ خویش را

قافلۂ بہار را طائرِ پیش رس نگر
آنکہ بخلوتِ قفس گفت پیامِ خویش را

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۹

نوائے من ازاں پرسوز و بیباک و غم انگیز است
بخاشاکم شرار افتاد و بادِ صبحدم تیز است
ندارد عشق سامانے ولیکن تیشہ دارد
خراشد سینۂ کہسار و پاک از خونِ پرویز است
مرا در دل خلید این نکتہ از مردِ دانائے
ز معشوقاں نگہ کاری تر از حرفِ دلآویز است
ببالینم بیا یکدم نشیں کز دردِ مہجوری!
تہی پیمانۂ بزمِ ترا پیمانہ لبریز است
بہ بستاں جلوہ دادم آتشِ داغِ جدائی را
نسیمش تیز تر می سازد و شبنم غلط ریز است!

اشارتہائے پنہاں خانماں برہم زند لیکن
مرا آں غمزہ می باید کہ بیباک است و خونریز است
نشیمن ہر دو را در آب و گل لیکن چہ راز است این
خرد را صحبتِ گل خوشتر آید، دل کم آمیز است
مرا بنگر کہ در ہندوستاں دیگر نمے بینی
برہمن زادۂ رمز آشنائے روم و تبریز است

۱۰

دل و دیدهٔ که دارم همه لذّتِ نظاره
چه گنه اگر تراشم صنمے ز سنگِ خاره
تو بجلوه در نقابی که نگاه بر نتابی
مهِ من! اگر ننالم تو بگو دگر چه چاره
چه شود اگر خرامی بسرائے کاروانے
که متاعِ ناروانش دلکے است پاره پاره
غزلے زدم که شاید بنوا قرارم آید
تپِ شعله کم نگردد ز گسستنِ شراره
دلِ زندهٔ که دادی به حجاب در نسازد
نگہے بده که بیند شررے بسنگِ خاره

همه پارهٔ دلم را ز سرورِ او نصیبے
غمِ خود چساں نهادی بدلِ هزار پاره
نکشد سفینهٔ کس به یمِ بلند موجے
خطرے که عشق بیند بسلامتِ کناره!
بشکوهِ بے نیازی ز خدایگاں گذشتم
صفتِ مهِ تمامے که گذشت بر ستاره

۱۱

گرچہ شاہینِ خرد بر سرِ پروازے ہست
اندریں بادیہ پنہاں قدر اندازے ہست
آنچہ از کارِ فرو بستہ گرہ بکشاید
ہست و در حوصلۂ زمزمہ پردازے ہست
تابِ گفتار اگر ہست شناسائے نیست
وائے آں بندہ کہ در سینۂ او رازے ہست
گرچہ صد گونہ بصد سوز مرا سوختہ اند
اے خوشا لذّتِ آں سوز کہ ہم سازے ہست

مردہ خاکیم و سزاوارِ دلِ زندہ شدیم!
ایں دلِ زندہ و ما! کارِ خداسازے ہست
شعلۂ سینۂ من خانہ فروزاست ولے
شعلۂ ہست کہ ہم خانہ براندازے ہست!
تکیہ بر عقلِ جہاں بینِ فلاطوں نکنم
در کنارم دلکے شوخ و نظربازے ہست

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۱۲

ایں جہاں چیست؟ صنم خانۂ پندارِ من است
جلوۂ او گروِ دیدۂ بیدارِ من است
ہمہ آفاق کہ گیرم بنگاہے او را
حلقۂ ہست کہ از گردشِ پرکارِ من است
ہستی و نیستی از دیدن و نادیدنِ من!
چہ زمان و چہ مکاں شوخیِ افکارِ من است
از فسوں کاریِ دل، سیر و سکوں، غیب و حضور
ایں کہ غمّاز و کشایندۂ اسرارِ من است

آں جہانے کہ درو کاشتہ را مے دروند
نور و نارش ہمہ از سبحہ و زنّارِ من است
سازِ تقدیرم و صد نغمۂ پنہاں دارم!
ہر کجا زخمۂ اندیشہ رسد تارِ من است
اے من از فیضِ تو پایندہ! نشانِ تو کجاست؟
ایں دو گیتی اثرِ ماست، جہانِ تو کجاست؟

۱۳

فصلِ بہار این چنین، بانگِ ہزار این چنین
چہرہ کشا، غزل سرا، بادہ بیار این چنین
اشکِ چکیدہ ام ببیں ہم بہ نگاہِ خود نگر
ریز بہ نیستانِ من برق و شرار این چنین
بادِ بہار را بگو، پے بہ خیالِ من برد
وادی و دشت را دہد نقش و نگار این چنین
زادۂ باغ و راغ را از نفسم طراوتے
در چمنِ تو زیستم با گل و خار این چنین

عالمِ آب و خاک را بر محکِ دلم بسائے
روشن و تارِ خویش را گیر عیار این چنین
دل بہ کسے نباختہ با دو جہاں نساختہ!
من بہ حضورِ تو رسم، روزِ شمار این چنین
فاختۂ کہن صفیر نالۂ من شنید و گفت
کس نہ سرود در چمن نغمۂ پار این چنین

۱۴

برون کشید ز پیچاکِ ہست و بود مرا
چہ عقدہ ہا کہ مقامِ رضا کشود مرا
تپید عشق و درین کشتِ نابسامانے
ہزار دانہ فرو کرد تا درود مرا
ندانم اینکہ نگاہش چہ دید در خاکم
نفس نفس بعیارِ زمانہ سود مرا
جہانے از خس و خاشاک درمیاں انداخت
شرارۂ دلکے داد و آزمود مرا
پیالہ گیر ز دستم کہ رفت کار از دست
کرشمہ بازیِ ساقی ز من ربود مرا!

۱۵

خیز و بخاکِ تشنۂ، بادۂ زندگی فشاں
آتشِ خود بلند کن آتشِ ما فرونشاں
میکدۂ تہی سبو حلقۂ خود فراموشاں
مدرسۂ بلند بانگ بزمِ فسردہ آتشاں
فکرِ گرہ کشا غلام، دیں بروائتے تمام
زانکہ درونِ سینہ ہا دل ہدفے است بے نشاں
ہر دو بمنزلے رواں ہر دو امیرِ کارواں
عقل بحیلہ می برد، عشق برد کشاں کشاں
عشق ز پا در آورد خیمۂ شش جہات را
دست دراز می کند تا بہ طنابِ کہکشاں

۱۶

تو بایں گماں کہ شاید سرِ آستانہ دارم
بطوافِ خانہ کارے بخدائے خانہ دارم

شررِ پریدہ رنگم مگذر ز جلوہٴ من
کہ بتاب یک دو آنے تبِ جاودانہ دارم

نکنم دگر نگاہے بہ رہے کہ طے نمودم
بسراغِ صبحِ فردا روشِ زمانہ دارم

یمِ عشق کشتیِ من، یمِ عشق ساحلِ من
نہ غمِ سفینہ دارم، نہ سرِ کرانہ دارم

شررے فشاں و لیکن شررے کہ وانسوزد
کہ ہنوز نو نیازم غمِ آشیانہ دارم

بامیدِ ایں کہ روزے بشکار خواہی آمد
ز کمندِ شہریاراں رمِ آہوانہ دارم

تو اگر کرم نمائی بمعاشراں بہ بخشم
دو سہ جامِ دلفروزے ز مے شبانہ دارم

١٧

نظر به راه نشیناں سواره می گذرد
مرا بگیر که کارم ز چاره می گذرد

به دیگراں چه سخن گسترم ز جلوهٔ دوست
بیک نگاه مثالِ شراره می گذرد

رہے بمنزلِ آں ماه سخت دشوار است
چناں که عشق بدوش ستاره می گذرد

ز پرده بندیِ گردوں چه جائے نومیدی است
که ناوکِ نظرِ ما ز خاره می گذرد

یمے است شبنمِ ما، کہکشاں کنارهٔ اوست
بیک شکستنِ موج از کناره می گذرد

بخلوتش چو رسیدی نظر باو مکشا
که آں دمے ست که کار از نظاره می گذرد

من از فراق چه نالم که از ہجومِ سرشک
ز راهِ دیده دلم پاره پاره می گذرد

۱۸

بر عقلِ فلک پیما ترکانہ شبیخوں بہ
یک ذرّۂ دردِ دل از علمِ فلاطوں بہ

دی مغ بچّۂ بامن اسرارِ محبت گفت
اشکے کہ فرو خوردی از بادۂ گلگوں بہ

آں فقر کہ بے تیغے صد کشورِ دل گیرد
از شوکتِ دارا بہ، از فرِّ فریدوں بہ

در دیرِ مغاں آئی مضمونِ بلند آور
در خانقۂ صوفی افسانہ و افسوں بہ

در جوئے روانِ ما، بے منّتِ طوفانے
یک موج اگر خیزد آں موج ز جیحوں بہ

سیلے کہ تو آوردی در شہر نمی گنجد
ایں خانہ بر اندازے در خلوتِ ہاموں بہ

اقبالِ غزل خواں را کافر نتواں گفتن
سودا بدماغش زد از مدرسہ بیروں بہ

۱۹

یا مسلماں را مده فرماں که جاں بر کف بنه
یا دریں فرسوده پیکر تازه جانے آفریں
یا چناں کن یا چنیں!

یا برہمن را بفرما نو خداوندے تراش
یا خود اندر سینهٔ زنّاریاں خلوت گزیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا دگر آدم که از ابلیس باشد کمترک
یا دگر ابلیس بہر امتحانِ عقل و دیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا جہانے تازهٔ یا امتحانے تازهٔ
می کنی تا چند با ما آنچه کردی پیش ازیں
یا چناں کن یا چنیں!

فقر بخشی؟ با شکوهِ خسرو پرویز بخش
یا عطا فرما خرد با فطرتِ روح الامیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا بکُش در سینهٔ من آرزوے انقلاب
یا دگرگوں کُن نهادِ ایں زمان و ایں زمیں
یا چناں کن یا چنیں!

۲۰

عقل هم عشق است و از ذوقِ نگه بیگانه نیست
لیکن این بیچاره را آن جرأتِ رندانه نیست
گرچه می دانم خیالِ منزل ایجادِ من است
در سفر از پا نشستن همتِ مردانه نیست
هر زمان یک تازه جولانگاه می خواهم ازو
تا جنون فرمائے من گوید دگر ویرانه نیست
با چنین زورِ جنون پاسِ گریبان داشتم
در جنون از خود نرفتن کارِ هر دیوانه نیست

۲۱

سوز و گدازِ زندگی لذّتِ جستجوئے تو
راه چو مار می گزد گر نروم بسوئے تو
سینه گشاده جبرئیل از برِ عاشقان گذشت
تا شررے باو فتد از آتشِ آرزوئے تو
هم بهوائے جلوهٔ پاره کنم حجاب را
هم بنگاهِ نارسا پرده کشم بروئے تو
من بتلاشِ تو روم یا بتلاشِ خود روم
عقل و دل و نظر همه گم شدگانِ کوئے تو
از چمنِ تو رُسته ام قطرهٔ شبنمے بخش
خاطرِ غنچه وا شود کم نشود ز جوئے تو

۲۲

درین محفل که کارِ او گذشت از باده و ساقی
ندیمے کو که در جامش فرو ریزم مئے باقی
کسے کو زہرِ شیریں می خورد از جامِ زرّینے
مئے تلخ از سفالِ من کجا گیرد به تریاقی!
شرار از خاکِ من خیزد، کجا ریزم، کرا سوزم
غلط کردی که در جانم فگندی سوزِ مشتاقی
مکدر کرد مغرب چشمه ہائے علم و عرفاں را
جہاں را تیره تر سازد چه مشائی چه اشراقی

دلِ گیتی! انا المسموم، انا المسموم فریادش
خرد نالاں که ما عندی بتریاقِ ولا راقی،
چه ملّائی، چه درویشی، چه سلطانی، چه دربانی
فروغِ کار می جوید بسالوسی و زرّاقی!
ببازارے که چشمِ صیرفی شور است و کم نور است
نگینم خوار تر گردد چو افزاید به برّاقی

۲۳

ساقیا بر جگرم شعلهٔ نمناک انداز
دگر آشوبِ قیامت بکفِ خاک انداز

او بیک دانهٔ گندم بزمینم انداخت
تو بیک جرعهٔ آب آنسوے افلاک انداز

عشق را بادهٔ مرد افگن و پُر زور بده
لاے این باده به پیمانهٔ ادراک انداز

حکمت و فلسفه کرد است گراں خیز مرا
خضرِ من! از سرم این بارِ گراں پاک انداز

خرد از گرمیِ صهبا بگدازے نرسید
چارهٔ کار بآں غمزهٔ چالاک انداز

بزم در کشمکشِ بیم و امید است هنوز
همه را بے خبر از گردشِ افلاک انداز

می تواں ریخت در آغوشِ خزاں لاله و گل
خیز و بر شاخِ کهن خونِ رگِ تاک انداز

~~~~~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~~~~~

۲۴

از آں آبے کہ در من لالہ کارد ساتگینے دہ
کفِ خاکِ مرا ساقی بہ بادِ فرودینے دہ
زمینائے کہ خوردم در فرنگ اندیشہ تاریک است
سفرورزیدۂ خود را نگاہِ راہ بینے دہ
چو خس از موجِ ہر بادے کہ می آید ز جا رفتم
دلِ من از گمانہا در خروش آمد یقینے دہ
بجانم آرزوہا بود و نابودِ شرر دارد
شبم را کوکبے از آرزوئے دل نشینے دہ
بدستم خامۂ دادی کہ نقشِ خسروی بندد
رقم کش ایں چنینم کردۂ لوحِ جبینے دہ

۳۵

زہر نقشے کہ دل از دیدہ گیرد پاک می آیم
گدائے معنیِ پاکم تہی ادراک می آیم
گہے رسم و رہِ فرزانگی ذوقِ جنوں بخشد
من از درسِ خردمنداں گریباں چاک می آیم!
گہے پیچد جہاں بر من، گہے من بر جہاں پیچم
بگرداں بادہ تا بیروں ازیں پیچاک می آیم
نہ ایں جا چشمکِ ساقی نہ آنجا حرفِ مشتاقی
ز بزمِ صوفی و مُلّا بسے غمناک می آیم
رسد وقتے کہ خاصانِ ترا با من فتد کارے
کہ من صحرائیم پیشِ ملک بیباک می آیم

۲۶

دلِ بے قیدِ من با نورِ ایماں کافری کردہ
حرم را سجدہ آوردہ بتاں را چاکری کردہ
متاعِ طاعتِ خود را ترازوئے برافرازد
ببازارِ قیامت با خدا سوداگری کردہ
زمین و آسماں را بر مرادِ خویش می خواہد
غبارِ راہ و با تقدیرِ یزداں داوری کردہ
گہے با حق در آمیزد، گہے با حق در آویزد
زمانے حیدری کردہ، زمانے خیبری کردہ

بایں بے رنگیِ جوہر ازو نیرنگ می ریزد
کلیمے بیں کہ ہم پیغمبری ہم ساحری کردہ
نگاہش عقلِ دور اندیش را ذوقِ جنوں دادہ
ولیکن با جنونِ فتنہ ساماں نشتری کردہ
بخود کے می رسد ایں راہ پیمائے تن آسانے
ہزاراں سال منزل در مقامِ آذری کردہ!

۲۷

زشاعر نالۂ مستانہ در محشر چہ می خواہی
تو خود ہنگامۂ ، ہنگامۂ دیگر چہ می خواہی

بہ بحرِ نغمہ کردی آشنا طبعِ روانم را
زچاکِ سینہ ام دریا طلب گوہر چہ می خواہی

نمازِ بے حضور از من نمی آید نمی آید
دلے آوردہ ام دیگر ازیں کافر چہ می خواہی

۲۸

نہ در اندیشۂ من کارزارِ کفر و ایمانے
نہ در جانِ غم اندوزم ہوائے باغ رضوانے

اگر کاوی درونم را خیالِ خویش را یابی
پریشاں جلوۂ چوں ماہتاب اندر بیابانے!

۲۹

مرغِ خوش لہجہ و شاہینِ شکاری از تست
زندگی را روشِ نوری و ناری از تست

دلِ بیدار و کفِ خاک و تماشاے جہاں
سیرِ ایں ماہ بشب گونہ عماری از تست

ہمہ افکارِ من از تست چہ در دل چہ بلب
گہر از بحر بر آری نہ بر آری از تست

من ہماں مشتِ غبارم کہ بجاے نرسد
لالہ از تست و نمِ ابرِ بہاری از تست

نقش پرداز توئی ما قلمِ افشانیم
حاضر آرائی و آئندہ نگاری از تست

گلہ ہا داشتم از دل بزبانم نرسید
مہر و بے مہری و عیّاری و یاری از تست

۴۰

خوشتر ز ہزار پارسائی   گامے بطریقِ آشنائی!
در سینۂ من دمے بیاسائے   از محنت و کلفتِ خدائی!
ما را ز مقامِ ما خبر کن   مائیم کجا و تو کجائی؟
آں چشمکِ محرمانہ یاد آر   تا کے بتغافل آزمائی
دی ماہِ تمام گفت با من   در ساز بداغِ نارسائی
خوش گفت ولے حرام کردند   در مذہبِ عاشقاں جدائی

پیشِ تو نہادہ ام دلِ خویش
شاید کہ تو ایں گرہ کشائی!

۴۱

بر جہانِ دلِ من تاختنش را نگرید
کشتن و سوختن و ساختنش را نگرید
روشن از پرتوِ آں ماہ دلے نیست کہ نیست
با ہزار آئینہ پرداختنش را نگرید
آنکہ یکدست برد ملکِ سلیمانے چند
با فقیراں دو جہاں باختنش را نگرید
آنکہ شبخوں بدل و دیدۂ دانایاں ریخت
پیشِ ناداں سپر انداختنش را نگرید

۴۲

مرا براهِ طلب بار در گل است هنوز / که دل بقافله و رخت در منزل است هنوز

کجاست برقِ نگاهے که خانمان سوزد! / مرا معامله با کشت و حاصل است هنوز

یکے سفینهٔ این خام را بطوفان ده / ز ترسِ موج نگاهم بساحل است هنوز

تپیدن و نرسیدن چه عالمے دارد / خوشا کسے که بدنبالِ محمل است هنوز

کسے که از دو جهان خویش را برون نشناخت / فریب خوردهٔ این نقشِ باطل است هنوز

نگاهِ شوق تسلّی بجلوهٔ نشود / کجا برم خلشے را که در دل است هنوز

حضورِ یار حکایت دراز تر گردید
چنانکه این همه ناگفته در دل است هنوز!

۴۳

زمستان را سرآمد روزگاران / نواها زنده شد در شاخساران!

گلان را رنگ و نم بخشد هواها / که می آید ز طرفِ جویباران

چراغِ لاله اندر دشت و صحرا / شود روشن تر از بادِ بهاران

دلم افسرده تر در صحبتِ گُل / گریزد این غزال از مرغزاران!

دمے آسوده با درد و غمِ خویش / دمے نالان چو جوئے کوهساران

ز بیمِ این که ذوقش کم نگردد
نگویم حالِ دل با رازداران!

۴۴

ہوائے خانہ و منزل ندارم — سرِ راہم غریبِ ہر دیارم
سحر می گفت خاکستر صبا را — "فسرد از بادِ ایں صحرا شرارم
گذر نرمک پریشانم مگرداں — ز سوزِ کاروانے یادگارم"
ز چشمم اشک چوں شبنم فرو ریخت — کہ من ہم خاکم و در رہگذارم!
بگوشِ من رسید از دل سرودے — کہ جوئے روزگار از چشمہ سارم
ازل تاب و تبِ پیشینۂ من — ابد از ذوق و شوقِ انتظارم
میندیش از کفِ خاکے میندیش
بجانِ تو کہ من پایاں ندارم!

۴۵

از چشمِ ساقی مستِ شرابم — بے مے خرابم، بے مے خرابم
شوقم فزوں تر از بے حجابی — بینم نہ بینم در پیچ و تابم
چوں رشتۂ شمع آتش بگیرد — از زخمۂ من تارِ ربابم!
از من بروں نیست منزلگہِ من — من بے نصیبم راہے نیابم!
تا آفتابے خیزد ز خاور
مانند انجم بستند خوابم!

۴۶

شبِ من سحر نمودی که به طلعت آفتابی
تو بطلعت آفتابی سزد ایں که بے حجابی
تو بدردِ من رسیدی بضمیرم آرمیدی
ز نگاهِ من رمیدی بچنیں گراں رکابی
تو عیارِ کم عیاراں تو قرارِ بے قراراں
تو دوائے دلِ فگاراں مگر ایں که دیر یابی

غمِ عشق و لذّتِ او اثرِ دو گونه دارد
گہے سوز و دردمندی گہے مستی و خرابی !
ز حکایتِ دلِ من تو بگو که خوب دانی
دلِ من کجا که او را بکنارِ من نیابی !
بجلالِ تو که در دل دگر آرزو ندارم
بجز ایں دعا که بخشی بکبوتراں عقابی !

۳۷

دریں میخانہ اے ساقی ندارم محرمے دیگر
کہ من شاید نخستیں آدمم از عالمے دیگر
دمے ایں پیکرِ فرسودہ را سازی کفِ خاکے
فشانی آب و از خاک آتش انگیزی دمے دیگر!
بیار آں دولتِ بیدار و آں جامِ جہاں بیں را
عجم را دادۂ ہنگامۂ بزمِ جمے دیگر

۳۸

بجہانِ دردمنداں تو بگو چہ کار داری؟
تب و تابِ ما شناسی؟ دلِ بے قرار داری؟
چہ خبر ترا ز اشکے کہ فرو چکد ز چشمے
تو بہ برگِ گل ز شبنم دُرِ شاہوار داری!
چہ بگویمت ز جانے کہ نفس نفس شمارد
دمِ مستعار داری؟ غمِ روزگار داری؟

۳۹

اگر نظّارہ از خود رفتگی آرد حجاب اولیٰ
نگیرد با من ایں سودا بہا از بس گراں خواہی

سخن بے پردہ گو با ما، شد آں روزِ کم آمیزی
کہ می گفتند تو ما را چنیں خواہی چناں خواہی

نگاہِ بے ادب زد رخنہ ہا در چرخِ مینائی
دگر عالم بنا کُن گر حجابے درمیاں خواہی

چناں خود را نگہ داری کہ با ایں بے نیازی ہا
شہادت بر وجودِ خود ز خونِ دوستاں خواہی!

مقامِ بندگی دیگر، مقامِ عاشقی دیگر
ز نوری سجدہ می خواہی ز خاکی بیش ازاں خواہی!

مسِ خامے کہ دارم از محبت کیمیا سازم
کہ فردا چوں رسم پیشِ تو از من ارمغاں خواہی!

~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~

۴۰

نور تو وا نمود سپید و سیاه را
دریا و کوه و دشت و در و مهر و ماه را
تو در هواے آں که نگه آشناے اوست
من در تلاشِ آں که نتابد نگاه را!

۴۱

بده آں دل که مستی هاے او از بادهٔ خویش است
بگیر آں دل که از خود رفته و بیگانه اندیش است
بده آں دل بده آں دل که گیتی را فرا گیرد
بگیر ایں دل بگیر ایں دل که در بندِ کم و بیش است
مرا اے صید گیر از ترکشِ تقدیر بیروں کش
جگر دوزی چه می آید از آں تیرے که در کیش است؟
نگردد زندگانی خسته از کارِ جهانگیری
جهانے در گره بستم جهانے دیگرے پیش است!

۴۲

کفِ خاک برگ و سازم برہے فشانم اورا
بامیدِ ایں که روزے بفلک رسانم اورا
چه کنم چه چاره گیرم که زشاخِ علم و دانش
نه دمیده ہیچ خارے که بدل نشانم اورا
دہد آتشِ جدائی شررِ مرا نمودے
به ہماں نفس بمیرم که فرو نشانم اورا

مئے عشق و مستئ او نرود بروں زخونم
که دل آں چناں ندادم که دگر ستانم اورا
تو بلوحِ سادۂ من ہمه مدّعا نوشتی
دگر آنچناں ادب کن که غلط نخوانم اورا
بحضورِ تو اگر کس غزلے زمن سراید
چه شود اگر نوازی به ہمیں که دانم اورا

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

٥٣

این دل که مرا دادی لبریزِ یقیں بادا
این جامِ جہاں بینم روشن تر ازیں بادا
تلخے که فرو ریزد گردوں بسفالِ من
در کامِ کہن رندے آنہم شکریں بادا

٥٤

رمزِ عشقِ تو به اربابِ ہوس نتواں گفت
سخن از تاب و تبِ شعله به خس نتواں گفت
تو مرا ذوقِ بیاں دادی و گفتی که بگوے
ہست در سینهٔ من آنچه بکس نتواں گفت!
از نہاں خانهٔ دل خوش غزلے می خیزد
سرِ شاخے ہمه گویم به قفس نتواں گفت
شوق اگر زندهٔ جاوید نباشد عجب است
که حدیثِ تو دریں یک دو نفس نتواں گفت!

۵۵

یادِ ایّامے کہ خوردم بادہ ہا با چنگ و نے
جامِ مے در دستِ من، مینائے مے در دستِ وے!
در کنار آئی خزانِ ما زند رنگِ بہار
ورنیائی فرودیں افسردہ تر گردد ز دے!
بے تو جانِ من چو آں سازے کہ تارش در گسست
در حضور از سینۂ من نغمہ خیزد پے بہ پے

آنچہ من در بزمِ شوق آوردہ ام دانی کہ چیست
یک چمن گل، یک نیستاں نالہ، یک خمخانہ مے!
زندہ کن باز آں محبت را کہ از نیروئے او
بوریائے رہ نشینے در فتد با تختِ کے!
دوستاں خرّم کہ بر منزل رسید آوارۂ
من پریشاں جادہ ہائے علم و دانش کردہ طے!

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۵۶

انجم بگریباں ریخت این دیدۂ ترِ ما را
بیروں زسپہر انداخت این ذوقِ نظر ما را
ہر چند زمیں سائیم برتر ز ثریّائیم
دانی کہ نمی زیبد عمرے چو شرر ما را
شام و سحرِ عالم از گردشِ ما خیزد
دانی کہ نمی سازد این شام و سحر ما را
این شیشۂ گردوں را از بادہ تہی کردیم
کم کاسہ مشو ساقی! مینائے دگر ما را!
شایانِ جنونِ ما پہنائے دو گیتی نیست
این راہگذر ما را آں راہگذر ما را!

۵۷

خاور کہ آسماں بہ کمندِ خیالِ اوست | از خویشتن گسستہ و بے سوزِ آرزوست
در تیرہ خاکِ او تب و تابِ حیات نیست | جولانِ موج را نگراں از کنارِ جوست
بت خانہ و حرم ہمہ افسردہ آتشے
پیرِ مغاں شرابِ ہوا خوردہ در سبوست!
فکرِ فرنگ پیشِ مجاز آوردہ سجود | بینائے کور و مستِ تماشائے رنگ و بوست!
گردندہ تر ز چرخ و ربایندہ تر ز مرگ | از دستِ او بدامنِ ما چاکِ بے رفوست!
خاکی نہاد و خوز سپہرِ کہن گرفت | عیّار و بے مدار و کلاں کار و توبتوست!
مشرق خراب و مغرب ازاں بیشتر خراب | عالم تمام مردہ و بے ذوقِ جستجوست!
ساقی بیار بادہ و بزمِ شبانہ ساز
ما را خراب یک نگہِ محرمانہ ساز!

۵۸

فرصتِ کشمکش مده این دلِ بے قرار را
یک دو شکن زیاده کن گیسوئے تابدار را
از تو درونِ سینه ام برقِ تجلّیٔ که من
با مه و مهر داده ام تلخیٔ انتظار را
ذوقِ حضور در جهان رسمِ صنم گری نهاد
عشق فریب می دهد جانِ امیدوار را

تا بفراغِ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز به مرغزار ده طائرِ مرغزار را
طبعِ بلند دادهٔ، بند ز پائے من کشاے
تا به پلاسِ تو دهم خلعتِ شهریار را
تیشه اگر به سنگ زد این چه مقامِ گفتگو است
عشق بدوش می کشد این همه کوهسار را!

۵۹

جانم در آویخت با روزگاراں   جوئے است نالاں در کوہساراں!
پیدا ستیزد، پنہاں ستیزد   ناپائدارے با پائداراں!
این کوہ و صحرا این دشت و دریا   نے رازداراں نے غمگساراں
بیگانہ شوق! بیگانہ شوق!   این جوئباراں این آبشاراں
فریاد بے سوز! فریاد بے سوز!   بانگِ ہزاراں در شاخساراں
داغے کہ سوزد در سینۂ من   آں داغ کم سوخت در لالہ زاراں!

محفل ندارد ساقی ندارد
تلخے کہ سازد با بیقراراں!

۶۰

بہ تسلّیٔ کہ دادی نگذاشت کارِ خود را
بتو باز می سپارم دلِ بیقرارِ خود را
چہ دلے کہ محنتِ او ز نفس شماریِ او
کہ بدستِ خود ندارد رگِ روزگارِ خود را
بضمیرت آرمیدم تو بجوششِ خود نمائی
بکنارہ بر فگندی دُرِ آبدارِ خود را
مہ و انجم از تو دارد گلہ ہا شنیدہ باشی
کہ بخاکِ تیرۂ ما زدۂ شرارِ خود را
خلشے بسینۂ ما ز خدنگِ او غنیمت!
کہ اگر بپایش افتد نبرد شکارِ خود را

٦١

بحرفے می تواں گفتن تمنائے جہانے را
من از ذوقِ حضوری طول دادم داستانے را
ز مشتاقاں اگر تابِ سخن بردی نمی دانی
محبت می کند گویا نگاہِ بے زبانے را!
کجا نورے کہ غیر از قاصدی چیزے نمی داند
کجا خاکے کہ در آغوش دارد آسمانے را!

اگر یک ذرّہ کم گردد ز انگیزِ وجودِ من
بایں قیمت نمی گیرم حیاتِ جاودانے را!
من اے دریائے بے پایاں بہ موجِ تو در افتادم
نہ گوہر آرزو دارم نہ می جویم کرانے را
ازاں معنی کہ چوں شبنم بجانِ من فرو ریزی
جہانے تازہ پیدا کردہ ام عرضِ فغانے را

~~~~~~
~~~~~~

۶۲

چند بروئے خود کشی پردۂ صبح و شام را
چہرہ کشا تمام کن جلوۂ ناتمام را
سوز و گداز حالتے است! بادہ ز من طلب کنی
پیشِ تو گر بیاں کنم مستیٔ ایں مقام را
من بسرودِ زندگی آتشِ او فسردہ ام
تو نمِ شبنمے بدہ لالۂ تشنہ کام را

عقل ورق ورق بگشت عشق بہ نکتہ رسید
طائرِ زیرکے برد دانۂ زیرِ دام را
نغمہ کجا و من کجا سازِ سخن بہانہ ایست
سوئے قطار می کشم ناقۂ بے زمام را!
وقتِ برہنہ گفتن است من بہ کنایہ گفتہ ام
خود تو بگو کجا برم ہم نفسانِ خام را!

~~~~~~~~
~~~~~~~~

۶۳

نفس شمار به پیچاکِ روزگارِ خودیم
مثالِ بحر خروشیم و در کنارِ خودیم

اگرچه سطوتِ دریا امان بکس ندهد
بخلوتِ صدفِ او نگاهدارِ خودیم

ز جوهرے که نهان است در طبیعتِ ما
مپرس صیرفیان را که ما عیارِ خودیم

نه از خرابهٔ ما کس خراج می خواهد
فقیرِ راه نشینیم و شهریارِ خودیم

درونِ سینهٔ ما دیگرے! چه بوالعجبی است!
کرا خبر که توئی یا که ما دوچارِ خودیم!

کشائے پرده ز تقدیرِ آدمِ خاکی
که ما به رهگذرِ تو در انتظارِ خودیم!

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۶۴

بہ فغاں نہ لب کشودم کہ فغاں اثر ندارد
غمِ دل نگفتہ بہتر ہمہ کس جگر ندارد
چہ حرم چہ دیر ہر جا سخنے ز آشنائی!
مگر ایں کہ کس ز رازِ من و تو خبر ندارد!
چہ ندیدنی است اینجا کہ شررِ جہانِ ما را
نفسے نگاہ دارد نفسے دگر ندارد!

تو ز راہِ دیدۂ ما بضمیرِ ما گذشتی
مگر آنچناں گذشتی کہ نگہ خبر ندارد!
کس ازیں نگیں شناساں نگذشت بر نگینم
بتو می سپارم او را کہ جہاں نظر ندارد!
قدحِ خرد فروزے کہ فرنگ داد ما را
ہمہ آفتاب لیکن اثرِ سحر ندارد!

۶۵

ماکه افتنده تر از پرتوِ مه آمده ایم
کس چه داند که چساں این همه ره آمده ایم
با رقیباں سخن از دردِ دلِ ما گفتی
شرمسار از اثرِ ناله و آه آمده ایم
پرده از چهره بر افگن که چو خورشیدِ سحر
بهرِ دیدارِ تو لبریزِ نگه آمده ایم

عزمِ ما را به یقیں پخته تر ک ساز که ما
اندریں معرکه بے خیل و سپه آمده ایم
تو ندانی که نگاهے سرِ راهے چه کند
در حضورِ تو دعا گفته بره آمده ایم!

~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~

٦٦

ای خدائے مہر و مہ خاکِ پریشانے نگر!
ذرّہ در خود فرو پیچد بیابانے نگر!

حُسنِ بے پایاں درونِ سینۂ خلوت گرفت
آفتابِ خویش را زیرِ گریبانے نگر!

بر دلِ آدم زدی عشقِ بلا انگیز را
آتشِ خود را بآغوشِ نیستانے نگر!

شوید از دامانِ ہستی داغہائے کہنہ را
سخت کوشی ہائے ایں آلودہ دامانے نگر!

خاکِ ما خیزد کہ سازد آسمانے دیگرے
ذرّۂ ناچیز و تعمیرِ بیابانے نگر!

زبورِ عجم

حصّۂ دوم

شاخِ نہالِ سدرۂ خار و خسِ چمن مشو
منکرِ او اگر شدی منکرِ خویشتن مشو

دو عالم را تواں دیدن بمینائے کہ من دارم
کجا چشمے کہ بیند آں تماشائے کہ من دارم
دگر دیوانۂ آید کہ در شہر افگند ہوئے
دو صد ہنگامہ برخیزد ز سودائے کہ من دارم
مخور نادان غم از تاریکیٔ شبہا کہ می آید
کہ چوں انجم درخشد داغِ سیمائے کہ من دارم
ندیمِ خویش می سازی مرا لیکن ازاں ترسم
نداری تابِ آں آشوب و غوغائے کہ من دارم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

۱

برخیز کہ آدم را ہنگامِ نمود آمد
ایں مشتِ غبارے را انجم بسجود آمد!
آں راز کہ پوشیدہ در سینۂ ہستی بود
از شوخیٔ آب و گل در گفت و شنود آمد!

۲

مہ و ستارہ کہ در راہِ شوق ہم سفر اند
کرشمہ سنج و ادا فہم و صاحبِ نظر اند
چہ جلوہ ہاست کہ دیدند در کفِ خاکے
قفا بجانبِ افلاک سوئے ما نگرند

۳

درونِ لاله گذر چون صبا توانی کرد
بیک نفس گرهِ غنچه وا توانی کرد

حیات چیست؟ جهان را اسیرِ جان کردن
تو خود اسیرِ جهانی، کجا توانی کرد!

مقدّر است که مسجودِ مهر و مه باشی
ولے هنوز ندانی چها توانی کرد!

اگر ز میکدهٔ من پیالهٔ گیری
ز مشتِ خاکِ جهانے بپا توانی کرد!

چسان بسینه چراغے فروختی اقبال
بخویش آنچه توانی بما توانی کرد!

۴

اگر به بحرِ محبّت کرانه می خواهی
هزار شعله دهی یک زبانه می خواهی!

مرا ز لذّتِ پرواز آشنا کردند
تو در فضائے چمن آشیانه می خواهی!

یکے بدامنِ مردانِ آشنا آویز
ز یار اگر نگهِ محرمانه می خواهی

جنون نه داری و هوئے فگندهٔ در شهر
سبو شکستی و بزمِ شبانه می خواهی!

تو هم بعشوه گری کوش و دلبری آموز
اگر ز ما غزلِ عاشقانه می خواهی

۵

زمانه قاصدِ طیّارِ آں دلآرام است
چه قاصدے که وجودش تمام پیغام است!
گماں مبر که نصیبِ تو نیست جلوهٔ دوست
درونِ سینه هنوز آرزوئے تو خام است!
گرفتم ایں که چو شاهیں بلند پروازی
بهوش باش که صیّادِ ما کهن دام است
باوجِ مشتِ غبارے کجا رسد جبریل
بلند نامیٔ او از بلندیٔ بام است!

تو از شمارِ نفس زندهٔ نمیدانی
که زندگی به شکستِ طلسمِ ایّام است!
ز علم و دانشِ مغرب همیں قدر گویم
خوش است آه و فغاں تا نگاه ناکام است
من از هلال و چلیپا دگر نیندیشم
که فتنهٔ دگرے در ضمیرِ ایّام است!

~~~
~~~

۶

دگر ز سادہ دلیہائے یارِ نتواں گفت
نشستہ بر سرِ بالینِ من ز درماں گفت!

زباں اگرچہ دلیر است و مدّعا شیریں
سخن ز عشق چہ گویم جز ایں کہ نتواں گفت

خوشا کسے کہ فرو رفت در ضمیرِ وجود
سخن مثالِ گہر بر کشید و آساں گفت

خرابِ لذّتِ آنم کہ چوں شناخت مرا
عتابِ زیرِ لبی کرد و خانہ ویراں گفت

غمیں مشو کہ جہاں را ز خود بروں ندہد
کہ آنچہ گل نتوانست مرغِ نالاں گفت

پیامِ شوق کہ من بے حجاب می گویم
بہ لالہ قطرۂ شبنم رسید و پنہاں گفت

اگر سخن ہمہ شوریدہ گفتہ ام چہ عجب
کہ ہر کہ گفت ز گیسوئے او پریشاں گفت

~~~~~~~~~~

۷

خرد از ذوقِ نظر گرمِ تماشا بوداست
ایں کہ جوئندہ و یابندۂ ہر موجود است

جلوۂ پاک طلب از مہ و خورشید گذر
زانکہ ہر جلوہ دریں دَیر نگہ آلود است
~~~~~~~~~~

۸

غلامِ زنده دلانم که عاشقِ سره اند
نه خانقاه نشیناں که دل بکس ندهند
بآں دلے که برنگ آشنا و بیرنگ است
عیارِ مسجد و بتخانه و صنم کده اند
نگاه از مه و پروین بلند تر دارند
که آشیاں بگریبانِ کهکشاں نه نهند
بروں ز انجمنے درمیانِ انجمنے
بخلوت اند و لے آنچناں که باهمه اند

بچشمِ کم منگر عاشقانِ صادق را
که این شکسته بهایاں متاعِ قافله اند!
به بندگاں خطِ آزادگی رقم کردند
چنانکه شیخ و برهمن شبانِ بے رمه اند
پیاله گیر که مے را حلال می گویند
حدیث اگرچه غریب است راویاں ثقه اند

۹

لالۂ این چمن آلودۂ رنگ است هنوز
سپر از دست مینداز که جنگ است هنوز
فتنۂ را که دو صد فتنه بآغوشش بود
دخترے هست که در مهدِ فرنگ است هنوز
اے که آسوده نشینی لبِ ساحل برخیز
که ترا کار بگرداب و نهنگ است هنوز

از سرِ تیشه گذشتن ز خردمندی نیست
اے بسا لعل که اندر دلِ سنگ است هنوز
باش! تا پرده کشایم ز مقامِ دگرے!
چه وهم شرحِ نواها که بچنگ است هنوز!
نقش پردازِ جهان چون بجنونم نگریست
گفت ویرانه بسودائے تو تنگ است هنوز!

~~~~~~~~
~~~~~~~~

١٠

تکیه بر حجّت و اعجازِ بیاں نیز کنند
کارِ حق گاه بشمشیر و سناں نیز کنند

گاه باشد که تهِ خرقه زره می پوشند
عاشقاں بندهٔ حال اند و چناں نیز کنند

چوں جهاں کهنه شود پاک بسوزند او را
وز همان آب و گِل ایجادِ جهاں نیز کنند

همه سرمایهٔ خود را بنگاهے بدهند
ایں چه قومے است که سودا بزیاں نیز کنند

آنچه از موجِ هوا با پرِ کاهے کردند
عجبے نیست که با کوهِ گراں نیز کنند

عشق مانندِ متاعے است ببازارِ حیات
گاه ارزاں بفروشند و گراں نیز کنند!

تا تو بیدار شوی ناله کشیدم ورنه
عشق کارے است که بے آه و فغاں نیز کنند!

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۱۱

چو موج مستِ خودی باش و سر بطوفاں کش
ترا کہ گفت کہ بنشین و پا بداماں کش؟
بقصدِ صیدِ پلنگ از چمن سرا برخیز
بکوہ رخت کشا خیمہ در بیاباں کش
بہ مہر و ماہ کمندِ گلو فشار انداز
ستارہ را ز فلک گیر و در گریباں کش
گرفتم ایں کہ شرابِ خودی بسے تلخ است
بدردِ خویش نگر زہرِ ما بدرماں کش

۱۲

خضرِ وقت از خلوتِ دشتِ حجاز آید بروں
کارواں زیں وادیِ دور و دراز آید بروں
من بسیمائے غلاماں فرِ سلطاں دیدہ ام
شعلۂ محمود از خاکِ ایاز آید بروں!
عمرہا در کعبہ و بتخانہ می نالد حیات
تا ز بزمِ عشق یک دانائے راز آید بروں!
طرحِ نو می افگنند اندر ضمیرِ کائنات
نالہ ہا کز سینۂ اہلِ نیاز آید بروں!
چنگ را گیرید از دستم کہ کار از دست رفت
نغمہ ام خوں گشت و از رگہائے ساز آید بروں!

١٣

ز سلطاں کنم آرزوئے نگاہے!
مسلمانم از گِل نہ سازم الٰہے
دلِ بے نیازے کہ در سینہ دارم
گدا را دہد شیوۂ پادشاہے
ز گردوں فتد آنچہ بر لالۂ من
فروریزم او را بہ برگِ گیاہے
چو پرویں فرو ناید اندیشۂ من
بہ دریوزۂ پرتوِ مہر و ماہے

اگر آفتابے سوئے من خرامد
بشوخی بگردانم او را ز راہے
بآں آب و تابے کہ فطرت بہ بخشد
درخشم چو برقے بابرِ سیاہے
رہ و رسم فرمانروایاں شناسم
خراں بر سرِ بام و یوسف بچاہے!

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۱۴

بانشّهٔ درویشی درساز و دمادم زن
چون پخته شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
گفتند جهانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم که نمی سازد! گفتند که برهم زن!
در میکده‌ها دیدم شائسته حریفی نیست
با رستمِ دستان زن با مغبچه‌ها کم زن
ای لالهٔ صحرائی تنها نتوانی سوخت
این داغِ جگر تابی بر سینهٔ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمیِ خونِ او
باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن
عقل است چراغِ تو؟ در راهگذارے نه
عشق است ایاغِ تو؟ با بندهٔ محرم زن
لختِ دلِ پُر خونے از دیده فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بر دار و بخاتم زن!

۱۳

هوس هنوز تماشاگرِ جهانداری است
دگر چه فتنه پسِ پرده‌هائے زنگاری است؟
زمان زمان شکند آنچه می‌تراشد عقل
بیا که عشق مسلمان و عقل زنّاری است!
امیرِ قافلهٔ سخت کوش و پیهم کوش
که در قبیلهٔ ما حیدری ز کرّاری است
تو چشم بستی و گفتی که این جهان خواب است
کشائے چشم که این خواب خوابِ بیداری است

بخلوت انجمنے آفریں که فطرتِ عشق
یکی شناس و تماشا پسندِ بسیاری است
تپید یک دم و کردند زیبِ فتراکش
خوشا نصیب غزالے که زخمِ او کاری است
بباغ و راغ گهرهائے نغمه می‌پاشم
گراں متاع و چه ارزاں زکند بازاری است!

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

۱۶

فرشته گرچه برون از طلسمِ افلاک است
نگاهِ او بتماشائے ایں کفِ خاک است
گماں مبر که بیک شیوه عشق می بازند
قبا بدوشِ گل و لاله بے جنوں چاک است
حدیثِ شوق ادا می تواں بخلوتِ دوست
بناله که ز آلائشِ نفس پاک است!

تواں گرفت ز چشمِ ستاره مردم را
خرد بدستِ تو شاہینِ تند و چالاک است
کشائے چہره که آنکس که لن ترانی گفت
ہنوز منتظرِ جلوهٔ کفِ خاک است
دریں چمن که سرود است ایں نوا ز کجاست؟
که غنچه سر بگریبان و گُل عرقناک است

~~~~~~~~~
~~~~~~~~~

۱۷

عرب که باز دهد محفلِ شبانه کجاست؟
عجم که زنده کند رودِ عاشقانه کجاست؟
بزیرِ خرقهٔ پیراں سبوچه ها خالی است
فغاں که کس نشناسد مئے جوانه کجاست
دریں چمن کده هر کس نشیمنے سازد
کسے که سازد و وا سوزد آشیانه کجاست؟
هزار قافله بیگانه وار دید و گذشت
ولے که دید باندازِ محرمانه کجاست؟

چو موج خیز و به یم جاودانه می آویز
کرانه می طلبی بے خبر کرانه کجاست!
بیا که در رگِ تاکِ تو خونِ تازه دوید
دگر مگوے که آں بادهٔ مغانه کجاست
بیک نوردِ فرو پیچ روزگاراں را
ز دیر و زود گذشتی دگر زمانه کجاست!

~~~~~~
~~~~~~

۱۸

مانندِ صبا خیز و وزیدن دگر آموز　　دامانِ گل و لاله کشیدن دگر آموز

اندر دلِ یک غنچه خزیدن دگر آموز!

موئینه به بر کردی و بی‌ذوق تپیدی　　آن گونه تپیدی که بجائی نرسیدی

در انجمنِ شوق تپیدن دگر آموز!

کافرا دلِ آواره دگر باره باو بند　　بر خویش گشا دیده و از غیر فرو بند

دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز!

دم چیست؟ پیام است، شنیدی نشنیدی!　　در خاکِ تو یک جلوهٔ عام است ندیدی!

دیدن دگر آموز! شنیدن دگر آموز!

ما چشمِ عقاب و دلِ شهبانه نداریم　　چون مرغِ سرا لذتِ پرواز نداریم

ای مرغِ سرا خیز و پریدن دگر آموز!

تختِ جم و دارا سرِ راهی نفروشند　　این کوهِ گران است بکاهی نفروشند

با خونِ دلِ خویش خریدن دگر آموز!

نالیدی و تقدیر همان است که بود است　　آن حلقهٔ زنجیر همان است که بود است

نومید مشو! ناله کشیدن دگر آموز!

واسوخته‌ای! یک شرر از داغِ جگر گیر!　　یک چند بخود پیچ و نیستان همه در گیر!

چون شعله بخاشاک دویدن دگر آموز!

۱۹

اے غنچۂ خوابیدہ چو نرگس نگران خیز   کاشانۂ ما رفت بتاراجِ غمان خیز
از نالۂ مرغِ چمن، از بانگِ اذان خیز   از گرمیٔ ہنگامۂ آتش نفسان خیز!

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

خورشید کہ پیرایہ بسیمائے سحر بست   آویزہ بگوشِ سحر از خونِ جگر بست
از دشت و جبل قافلہ ہا رختِ سفر بست   اے چشمِ جہاں بین بتماشائے جہاں خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

خاور ہمہ مانندِ غبارِ سرِ راہے است   یک نالۂ خاموش و اثر باختہ آہے است
ہر ذرۂ ایں خاک گرہ خوردہ نگاہے است   از ہند و سمرقند و عراق و ہمدان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

دریائے تو دریاست کہ آسودہ چو صحراست   دریائے تو دریاست کہ افزوں نشد و کاست
بیگانۂ آشوب و نہنگ است چہ دریاست!   از سینۂ چاکش صفتِ موجِ رواں خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

ایں نکتہ کشائندۂ اسرارِ نہان است   ملک است تنِ خاکی و دیں روحِ روان است
تن زندہ و جاں زندہ ز ربطِ تن و جان است   با خرقہ و سجّادہ و شمشیر و سناں خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

ناموسِ ازل را تو امینی تو امینی! دارائے جہاں را تو یساری تو یمینی
اے بندۂ خاکی تو زمانی تو زمینی صہبائے یقیں درکش و از دیرِ گماں خیز

از خوابِ گراں، خوابِ گراں، خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

فریاد ز افرنگ و دلآویزئ افرنگ فریاد ز شیرینی و پرویزئ افرنگ
عالم همه ویرانه ز چنگیزئ افرنگ معمارِ حرم! باز به تعمیرِ جہاں خیز

از خوابِ گراں، خوابِ گراں، خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

۲۰

جہانِ ما همه خاک است و پے سپر گردد
ندانم این که نفسہائے رفته برگردد
شبے که گورِ غریباں نشیمن است او را
مه و ستاره ندارد چساں سحر گردد؟
دلے که تاب و تبِ لایزال می طلبد
کرا خبر که شود برق یا شرر گردد
نگاهِ شوق و خیالِ بلند و ذوقِ وجود
مترس ازیں که همه خاکِ رہگذر گردد
چناں بزی که اگر مرگِ ماست مرگِ دوام
خدا ز کردۂ خود شرمسار تر گردد!

۲۱

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد
هله برخیز که اندیشهٔ دگر باید کرد

عشق بر ناقهٔ ایّام کشد محمل خویش
عاشقی؟ راحله از شام و سحر باید کرد

پیرِ ما گفت جهان بر روشی محکم نیست
از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد

تو اگر ترکِ جهان کرده سرِ او داری
پس نخستین ز سرِ خویش گذر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت این بتکده را زیر و زبر باید کرد

۲۲

خیالِ من به تماشائے آسماں بود است
بدوشِ ماه و بآغوشِ کہکشاں بود است

گماں مبر که همیں خاکداں نشیمنِ ما است
که هر ستاره جہان است یا جہاں بود است!

بچشمِ مورِ فرومایه آشکار آید
هزار نکته که از چشمِ ما نہاں بود است

زمیں به پُشتِ خود الوند و بیستوں دارد
غبارِ ماست که بر دوشِ او گراں بود است!

ز داغِ لالهٔ خونیں پیاله می بینم
که ایں گسسته نفس صاحبِ فغاں بود است!

۲۳

از نوا بر من قیامت رفت و کس آگاه نیست
پیشِ محفل جز بم و زیر و مقام و راه نیست

در نهادم عشق با فکرِ بلند آمیختند
ناتمامِ جاودانم کارِ من چوں ماه نیست

لب فرو بند از فغاں در ساز با دردِ فراق
عشق تا آہے کشد از جذبِ خویش آگاه نیست

شعلهٔ می باش و خاشاکے که پیش آید بسوز!
خاکیاں را در حریمِ زندگانی راه نیست

جُرّهٔ شاہینی بمرغانِ سرا صحبت مگیر
خیز و بال و پر کشا پروازِ تو کوتاه نیست

کرمِ شب تاب است شاعر در شبستانِ وجود
در پر و بالش فروغے گاه ہست و گاه نیست

در غزل اقبال احوالِ خودی را فاش گفت
زانکه این نو کافر از آئینِ دیر آگاه نیست

۲۴

شرابِ میکدهٔ من نه یادگارِ جم است
فشردهٔ جگرِ من بشیشهٔ عجم است
چو موج می تپد آدم بجستجوئے وجود
هنوز تا به کمر در میانهٔ عدم است
بیا که مثلِ خلیل این طلسم در شکنیم
که جز تو هرچه درین دیر دیده ام صنم است
اگر بسینهٔ این کائنات در نروی
نگاه را به تماشا گذاشتن ستم است

غلط خرامیٔ ما نیز لذّتے دارد
خوشم که منزلِ ما دور و راه خم بخم است
تغافلے که مرا رخصتِ تماشا داد
تغافل است و به از التفاتِ دمبدم است
مرا اگرچه به بتخانه پرورش دادند
چکید از لبِ من آنچه در دلِ حرم است!

~~~~~~~~
~~~~~~~~

۲۵

لالهٔ صحرایم از طرفِ خیابانم برید
در ہوائے دشت و کہسار و بیابانم برید

روبہی آموختم از خویش دور افتاده ام
چاره پردازاں! با آغوشِ نیستانم برید

درمیانِ سینه حرفے داشتم گم کرده ام
گرچه پیرم پیشِ ملّائے دبستانم برید

سازِ خاموشم نوائے دیگرے دارم ہنوز
آنکه بازم پرده گرداند پئے آنم برید

در شبِ من آفتابِ آں کہن داغے بس است
ایں چراغِ زیرِ فانوس از شبستانم برید

من که رمزِ شہریاری با غلاماں گفته ام
بندهٔ تقصیر وارم پیشِ سلطانم برید

~~~~~~~~~
~~~~~~~~~

۲۶

سخنِ تازہ زدم کس بہ سخن وا نرسید
جلوہ خوں گشت و نگاہے بہ تماشا نرسید
سنگ می باش و دریں کارگہِ شیشہ گذر
وائے سنگے کہ صنم گشت و بہ مینا نرسید!
کہنہ را درشکن و باز بہ تعمیر خرام
ہر کہ در ورطۂ "لا" ماند بہ "الّا" نرسید

اے خوش آں جوئے تنک مایہ کہ از ذوقِ خودی
در دلِ خاک فرو رفت و بہ دریا نرسید
از کلیمے سبق آموز کہ دانائے فرنگ
جگرِ بحر شگافید و بہ سینا نرسید
عشق اندازِ تپیدن ز دلِ ما آموخت
شررِ ماست کہ بر جست و بہ پروانہ نرسید!

~~~~~~~~
~~~~~~~~

۲۷

عاشق آن نیست که لب گرمِ فغانے دارد
عاشق آن است که بر کف دو جهانے دارد
عاشق آن است که تعمیر کند عالمِ خویش
در نسازد به جهانے که کرانے دارد
دلِ بیدار ندادند به دانائے فرنگ
این قدر هست که چشمِ نگرانے دارد
عشق ناپید و خرد می گزدش صورتِ مار
گرچه در کاسهٔ زر لعلِ روانے دارد
دُردِ من گیر که در میکده ها پیدا نیست
پیر مردے که مئے تند و جوانے دارد!

۲۸

درین چمن دلِ مرغان زمان زمان دگر است
بشاخِ گل دگر است و بآشیان دگر است
بخود نگر! گله هائے جهان چه می گوئی
اگر نگاهِ تو دیگر شود جهان دگر است!
به هر زمانه اگر چشمِ تو نکو نگرد
طریقِ میکده و شیوهٔ مغان دگر است
به میرِ قافله از من دعا رسان و بگوے
اگرچه راه همان است کاروان دگر است!

۲۹

ما از خدائے گم شدہ ایم او بجستجوست
چوں ما نیاز مند و گرفتارِ آرزوست

گاہے بہ برگِ لالہ نویسد پیامِ خویش
گاہے درونِ سینۂ مرغاں بہ ہاؤ ہوست

در نرگس آرمید کہ بیند جمالِ ما
چنداں کرشمہ داں کہ نگاہش بہ گفتگوست!

آہے سحر گہے کہ زند در فراقِ ما
بیرون و اندروں زبر و زیر و چار سوست!

ہنگامہ بست از پئے دیدارِ خاکئے
نظارہ را بہانہ تماشائے رنگ و بوست

پنہاں بہ ذرّہ ذرّہ و ناآشنا ہنوز
پیدا چو ماہتاب و بآغوشِ کاخ و کوست

در خاکدانِ ما گہرِ زندگی گم است
ایں گوہرے کہ گم شدہ مائیم یا کہ اوست؟

~~~~~~~~
~~~~~~~~

۳۰

خواجه از خونِ رگِ مزدور سازد لعلِ ناب

از جفائے دہ خدایاں کشتِ دہقاناں خراب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شیخِ شہر از رشتۂ تسبیح صد مومن بدام

کافرانِ سادہ دل را برہمن زنّار تاب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

میر و سلطاں نرد باز و کعبتینِ شاں دغل

جانِ محکوماں ز تن بردند و محکوماں بخواب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

واعظ اندر مسجد و فرزندِ او در مدرسه

آں به پیری کودکے ایں پیر در عہدِ شباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

اے مسلماناں فغاں از فتنه ہائے علم و فن

اہرمن اندر جہاں ارزان و یزداں دیریاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شوخیِ باطل نگر! اندر کمینِ حق نشست

شپّر از کوری شبیخونے زند بر آفتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

در کلیسا ابنِ مریم را بدار آویختند!

مصطفیٰ از کعبہ ہجرت کردہ با اُمّ الکتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

من درونِ شیشہ ہائے عصرِ حاضر دیدہ ام

آنچناں زہرے کہ از وے مارہا در پیچ و تاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

با ضعیفاں گاہ نیروئے پلنگاں می دہند

شعلۂ شاید بروں آید ز فانوسِ حباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

۳۱

گرچه می دانم که روزے بے نقاب آید برون
تا نه پنداری که جان از پیچ و تاب آید برون!

ضربتے باید که جانِ خفته برخیزد ز خاک
ناله کے بے زخمه از تارِ رباب آید برون

تاکِ خویش از گریه هائے نیم شب سیراب دار
کز درونِ او شعاعِ آفتاب آید برون

ذرهٔ بے مایهٔ ترسم که ناپیدا شوی
پخته تر کن خویش را تا آفتاب آید برون

درگذر از خاک و خود را پیکرِ خاکی مگیر
چاک اگر در سینه ریزی ماهتاب آید برون!

گر بروئے تو حریمِ خویش را در بسته اند
سر بسنگِ آستان زن لعلِ ناب آید برون!

۳۴

بروں زیں گنبدِ در بستہ پیدا کردہ ام راہے
کہ از اندیشہ برتر می پرد آہِ سحرگاہے

تو اے شاہیں نشیمن در چمن کردی ازاں ترسم
ہوائے او ببالِ تو دہد پروازِ کوتاہے!

غبارے گشتۂ؟ آسودہ نتواں زیستن اینجا
بہ بادِ صبحدم در پیچ و منشیں بر سرِ راہے

ز جوئے کہکشاں بگذر، ز نیلِ آسماں بگذر
ز منزل دل بمیرد گرچہ باشد منزلِ ماہے

اگر زاں برقِ بے پروا درونِ او تہی گردد
بچشمِ کوہِ سینا می نیرزد با پرِ کاہے

چساں آدابِ محفل را نگہ دارند و می سوزند
مپرس از ما شہیدانِ نگاہِ بر سرِ راہے!

پس از من شعرِ من خوانند و دریابند و میگویند
جہانے را دگرگوں کرد یک مردِ خود آگاہے!

۳۵

گنهگارِ غیورم مُزدِ بے خدمت نمی گیرم
ازاں داغم کہ بر تقدیرِ او بستند تقصیرم

زفیضِ عشق و مستی بردہ ام اندیشہ را آنجا
کہ از دنبالہ چشمِ مہرِ عالمتاب می گیرم

من از صبحِ نخستیں نقشبندِ موج و گردابم
چو بحر آسودہ می گردد ز طوفان چاپہ برگیرم

جہاں را پیش ازیں صد بار آتش زیرِ پا کردم
سکون و عافیت را پاک می سوزد بم وزیرم

ازاں پیشِ بتاں رقصیدم و زنّار بر بستم
کہ شیخِ شہر مردِ با خدا گردد ز تکفیرم!

زمانے رم کنند از من زمانے با من آمیزند
دریں صحرا نمی دانند صیادم کہ نخچیرم

دلِ بے سوز کم گیرد نصیب از صحبتِ مردے
مسِ تابیدۂ آور کہ گیرد در تو اکسیرم

۳۶

جہاں کورہست و از آئینۂ دل غافل افتادہست
ولے چشمے کہ بینا شد نگاہش بر دل افتادہست

شبِ تاریک و راہِ پیچ پیچ و بے یقیں راہی
دلیلِ کارواں را مشکل اندر مشکل افتادہست!

رقیبِ خام سودا ست و عاشق مست و قاصد مست!
کہ حرفِ دلبراں دارائے چندیں محمل افتادہست

یقینِ مومنے دارد گمانِ کافرے دارد
چہ تدبیر اے مسلماناں کہ کارم با دل افتادہست

گہے باشد کہ کارِ ناخدائی می کند طوفاں
کہ از طغیانِ موجے کشتیم بر ساحل افتادہست

نمی دانم کہ داد ایں چشمِ بینا موجِ دریا را
گہر در سینۂ دریا خزف بر ساحل افتادہست

نصیبے نیست از سوزِ درونم مرز و بوم را
زدم اکسیر را بر خاکِ صحرا باطل افتادہست

اگر در دل جہانے تازہ داری بروں آور
کہ افرنگ از جراحت ہائے پنہاں بسمل افتادہست!

۳۷

نہ یابی در جہاں یارے کہ داند دلنوازی را
بخود گم شو نگہ دار آبروئے عشق بازی را

من از کار آفریں داغم کہ با ایں ذوقِ پیدائی
ز ما پوشیدہ دارد شیوہ ہائے کارسازی را

کسے ایں معنئ نازک نداند جز ایاز اینجا
کہ مہرِ غزنوی افزوں کند دردِ ایازی را

من آں علم و فراست با پرِ کاہے نمی گیرم
کہ از تیغ و سپر بیگانہ سازد مردِ غازی را!

بہر نرخے کہ ایں کالا بگیری سودمند افتد
بزورِ بازوئے حیدرؓ بدہ ادراکِ رازی را

اگر یک قطرہ خوں داری اگر مشتِ پرے داری
بیا من با تو آموزم طریقِ شاہبازی را

اگر ایں کار را کارِ نفس دانی چہ نادانی!
دمِ شمشیر اندر سینہ باید نے نوازی را!

~~~~~~
~~~~~~

۳۸

علمے کہ تو آموزی مشتاقِ نگاہے نیست
واماندۂ راہے ہست آوارۂ راہے نیست
آدم کہ ضمیرِ او نقشِ دو جہاں ریزد
با لذّتِ آہے ہست بے لذّتِ آہے نیست!
ہر چند کہ عشقِ اُو آوارۂ راہے کرد
داغے کہ جگر سوزد در سینۂ ماہے نیست
من چشم نہ بر دارم از رُوئے نگارینش
آں مستِ تغافل را توفیقِ نگاہے نیست!
اقبال قبا پوشد در کارِ جہاں کوشد
دریاب کہ درویشی با دلق و کلاہے نیست!

۳۹

چو خورشیدِ سحر پیدا نگاہے می تواں کردن
ہمیں خاکِ سیہ را جلوہ گاہے می تواں کردن
نگاہِ خویش را از نوکِ سوزن تیز تر گرداں
چو جوہر در دلِ آئینہ راہے می تواں کردن
دریں گلشن کہ بر مرغِ چمن راہِ فغاں تنگ است
باندازِ کشودِ غنچہ آہے می تواں کردن
نہ ایں عالم حجابِ او را نہ آں عالم نقابِ او را
اگر تابِ نظر داری نگاہے می تواں کردن
"تو در زیرِ درختاں ہمچو طفلاں آشیاں بینی"
بہ پرواز آ کہ صیدِ مہر و ماہے می تواں کردن

۴۰

کشیدی باده ہا در صحبتِ بیگانه پے در پے!
بنورِ دیگراں افروختی پیمانه پے در پے!
ز دستِ ساقئ خاور دو جامِ ارغواں درکش
که از خاکِ تو خیزد نالۂ مستانه پے در پے
دلے کو از تب و تابِ تمنّا آشنا گردد
زند بر شعله خود را صورتِ پروانه پے در پے
ز اشکِ صبحگاہی زندگی را برگ و ساز آور
شود کشتِ تو ویراں تا نه ریزی دانه پے در پے
بگرداں جام و از ہنگامۂ افرنگ کمتر گوے
ہزاراں کارواں بگذشت ازیں ویرانه پے در پے!

۴۱

عشق اندر جستجو افتاد و آدم حاصل است
جلوۂ او آشکار از پردۂ آب و گل است
آفتاب و ماه و انجم می تواں دادن ز دست
در بہائے آں کفِ خاکے که دارائے دل است